

Terenski pregledi

1. Ilok, Tovarnik, Lovas
2. Sotin
3. Batina
4. a Donji Miholjac – južna obilaznica
b Kutina – južna obilaznica
5. Dio trase plinovoda Donji Miholjac – Slobodnica u Osječko – baranjskoj županiji
6. Našice

Terenski pregledi područja općina Ilok, Lovas i Tovarnik u 2008. g.

Field Surveys of the Territories of the Municipalities of Ilok, Lovas and Tovarnik in 2008

Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Primljeno/Received: 31. 03. 2009.
Prihvaćeno/Accepted: 19. 05. 2009.

Tijekom proljeća i jeseni 2008. godine provedeni su terenski pregledi područja općina Ilok, Lovas i Tovarnik radi otkrivanja novih te dokumentiranja otprije poznatih arheoloških nalazišta na području gornjeg (zapadnog) Srijema. S obzirom da je veći dio ruba visoke, desne obale Dunava u općini Ilok pregledan u jesen 2003. godine, novi su terenski pregledi usmjereni na preostali dio ruba lesne zaravni kao i na prostor koji se nalazi u zaleđu ruba dunavske obale, sve do južnih padina vukovarskog ravnjaka kod Tovarnika. U terenskom pregledu zabilježen je niz novih arheoloških nalazišta iz svih razdoblja, od kojih se pojedina izdvajaju količinama i vrstama nalaza. Kako se radi o poljoprivredno intenzivno obradivom zemljištu, na pojedinim nalazištima potrebno je što prije poduzeti pokusna istraživanja, kako bi se provjerile pretpostavke o kronološkim i stratigrafskim zapazanjima koje počivaju na prikupljenim površinskim nalazima.

Ključne riječi: terenski pregled, gornji Srijem, prapovijest, antika, limes, srednji vijek, naselja, groblja
Key words: field survey, Upper Sarmia, Prehistory, Classical Antiquity, Limes, Middle Ages, settlements, cemeteries

Projekt terenskog pregleda područja općina Ilok, Lovas i Tovarnik započeo je s ciljem proširenja spoznaja glede prepoznavanja naseobinskih modela koji su obilježili tijekom brončanog i željeznog doba u gornjem (zapadnom) Srijemu. Pritom se posebna pozornost posvetila arheološkim nalazištima smještenim uza sjeverni rub lesne zaravni i na zapadnim obroncima Fruške gore koji završavaju na Dunavu. Zadatak projekta je, na osnovi prikupljenih površinskih nalaza i postojećih podataka, definirati prostornu rasprostranjenost te vremensku i kulturnu pripadnost nalazišta iz svih razdoblja, s posebnim naglaskom evidentiranja novih, dosad nepoznatih protopovijesnih arheoloških nalazišta kao i radi dokumentiranja stanja otprije poznatih. Konačan cilj projekta je izrada baze podataka svih poznatih arheoloških nalazišta za područje gornjeg Srijema. U prvoj fazi istraživanja terenski pregled usmjeren je na područje koje se nalazi 1-3 km južnije od dunavske obale između Iloka i Šarengrada, kao i na južne padine vukovarskog ravnjaka između Lovasa i Tovarnika, čime bi se dobio presjek naseljenosti između Dunava i početka aluvijalne ravnice.¹

Terenskim pregledom obuhvaćen je rubni dio lesne zaravni te područje koje se nalazi podalje od Dunava, sve do početka aluvijalne ravnice, radi provjere naseobinskih odnosa između protopovijesnih nalazišta koja su smještena na području gornjeg Srijema. Naime, tijekom terenskog pregleda poduzetog 2003. godine u Iloku te u proljeće 2008. godine u Sorinu, zabilježeno je kako je najveći broj arheoloških nalazišta smješten po rubu lesne zaravni iznad dunavske obale, ispresijecane dubokim usjecima ili 'surducima', uz koja su zabilježena nalazišta iz svih razdoblja, posebno iz prapovijesti i srednjeg vijeka, dok su an-

tički nalazi rjeđi. Kako se odmiče od ruba lesne zaravni broj se nalaza smanjuje (Ložnjak-Dizdar et al. 2004). Surduci označavaju rubove rasprostiranja nalazišta koja se od ruba lesne zaravni rasprostiru prema unutrašnjosti 300-400 metara. Nakon te udaljenosti, površinski nalazi prestaju, osim uz rubove usjeka koji se pružaju dalje prema jugu i sjeverozapadnim obroncima Fruške gore. Zbog toga je terenskim pregledom obuhvaćeno i područje kod Iloka, Šarengrada i Bapske koje se nalazi južnije od dunavskog ruba zaravni. Najjužniji usjeci nalaze se kod Lovasa i južno od njega prelaze u blage udoline na vukovarskom ravnjaku što se pružaju sve do Tovarnika. Također, pregled je obuhvatio i južne padine vukovarskog ravnjaka između Lovasa i Tovarnika, koje se blago spuštaju u ravnicu kao i najsjeverniji dio ove ravnice u kojoj se južno od Tovarnika nalaze manja uzvišenja (1-1,5 m) i ona predstavljaju potencijalne položaje arheoloških nalazišta. Na taj se način može shvatiti presjek naseobinske slike od ruba lesnog platoa na Dunavu sve do aluvijalne ravnice južno od vukovarskog ravnjaka, što će omogućiti bolje razumijevanje naseljenosti definiranog područja istraživanja tijekom različitih razdoblja, s posebnim osvrtom na izradu naseobinskih modela za protopovijesnu naseljenost područja gornjeg Srijema.²

Na području terenskog pregleda prevladavaju površine koje se nalaze pod oranicama, što je olakšalo terenski pregled, dok se manji dio površina nalazi pod vinogradima i voćnjacima. Koliko je to bilo moguće, prikupljeno je što više površinskih nalaza za kronološko određivanje te za definiranje prostorne granice rasprostiranja nalazišta, od kojih su pojedina bila naseljena u različitim razdobljima, što ipak ne mora ukazivati na postojanje vertikalne stratigrafije na njima. Također, prije provedbe terenskog pregleda prikupljene su spoznaje o dosad poznatim i u literaturi zabilježenim arheološkim nalazištima koja se nalaze na području obuhvaćenim pregledom.

Područja vukovarske lesne zaravni te zapadne padine

1 Terenski pregledi provedeni su u razdoblju od 28. do 29. ožujka te od 2. do 7. prosinca 2008. g. U terenskim pregledima sudjelovali su dr. sc. Marko Dizdar i mr. sc. Daria Ložnjak Dizdar iz Instituta za arheologiju. Zahvaljujemo se na potpori kolegama iz Muzeja grada Iloka i Gradskog muzeja u Vukovaru. Financijska sredstva osigurana su putem znanstvenog projekta "Razvoj i mobilnost protopovijesnih zajednica naseljenih na tlu kontinentalne Hrvatske"; broj projekta 197-1970685-0711.

2 Za zemljopisno određenje područja istraživanja kao 'gornji Srijem' te objašnjenje njegovog značenja zahvaljujemo se prof. dr. sc. K. Filipcu s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Sl. 1. Arheološka nalazišta pronađena u terenskom pregledu područja općina Ilok, Tovarnik i Lovas

Fig. 1 Archaeological sites found in the field survey of the municipalities of Ilok, Tovarnik and Lovas

Fruške gore oduvijek su bile privlačne za naseljavanje zbog plodne zemlje, uvjetovane lesnom podlogom kao i zbog povoljnog položaja na važnom europskom komunikacijskom pravcu. Stoga ne iznenađuje znatan broj arheoloških lokaliteta iz svih razdoblja na ovom području. Desna obala Dunava je visoka i strma, osobito na području od Vukovara do Iloka, dok je lijeva, bačka obala, niska i plavna. Vukovarsko-iločko Pridunavlje karakterizira otvoreni i dobro obrađeni praporni ravnjak koji završava strminom prema Dunavu, relativne visine 30-50 m. U njemu su potoci usjekli duboke i ponekad razgranate dolove, na čijem su se izlazu u pridunavsku naplavnu ravnicu smjestila današnja naselja Sotin, Opatovac, Šarengrad (Roglić 1975, 43).

S tog prostora poznato je više nalazišta koja su zabilježena u pokusnim iskopavanjima (Tovarnik-Orašje) (Bulat 1969, 48; Dorn 1973, 28-29; Dorn 1978, 150) ili u terenskim pregledima (Bulat 1964; Ložnjak-Dizdar et al. 2004; Minichreiter 2007). Ipak, najveći dio nalaza potječe s kraja 19. i početka 20. stoljeća, kada su pri sadnji vinograda rigolanjem otkrivena nalazišta kao čuvena ostava i groblja iz Šarengrada (Brunšmid 1900; Balen-Letunić 2004) ili ostava iz Lovasa (Vinski 1958). To je i bio jedan od razloga pokretanja sustavnog terenskog pregleda koji bi trebao unijeti više svjetla u okolnosti i kontekst ovih nalaza, ali i za kvalitetnije poznavanje arheološke baštine gornjeg Srijema, koja je postala sve ugroženija zbog uznapredovale sadnje višegoro-

dnjih nasada i infrastrukturnih radova. Poradi toga su rezultati ovog terenskog pregleda značajni, budući da će omogućiti provedbu pokusnih istraživanja iskazljivih ili izravno ugroženih nalazišta, dok će s druge strane novootkrivena nalazišta biti zaštićena kao dio hrvatske kulturne baštine.

Najveći broj dosad poznatih arheoloških nalaza potječe s područja grada Iloka koji se smjestio na mjestu povoljnog riječnog prijelaza preko Dunava i na rubu plodnosne lesne zaravni (Pepeonik 1975, 162) koja je bila privlačno mjesto još od vremena neolitika i eneolitika kada je iločki plato, koji je danas dio urbane cjeline pod nazivom Gornji grad, bio naselje badenske i vučedolske kulture (Marković 1993, 121). O kontinuitetu u brončano doba svjedoče objekti i nalazi vinkovačke kulture, otkriveni radovima u dvorištu Franjevačkog samostana na sjeveroistočnom dijelu zaravni, 1980. godine (Batorović 1981, 19-21; Batorović 1983, 53-54). Više podataka o naselju vinkovačke kulture dala su zaštitna istraživanja 1982. godine uz kuriju Brnjaković i sjeverni zid iločke tvrđave. Tada su otkriveni tragovi mladeg naselja iz vremena srednjega i kasnog brončanog doba s trajanjem do u starije željezno doba, a što su potvrdila i posljednja istraživanja oko dvorca Odescalchi (Ložnjak 2002; Ložnjak-Dizdar 2004). Koliko je taj položaj bio privlačan za naseljavanje, govore u prilog brojni ostaci rimskog i srednjovjekovnog te turskog materijalnog nasljeđa (Batorović 1983, 55-57; Marić 1987, 5).

Arheološka svjedočanstva najčešće su se očuvala kao slučajni nalazi uslijed gradnji unutar urbane zone, što je Ilok još od srednjovjekovnih vremena. Prema dosadašnjim rezultatima može se pratiti dugi kontinuitet života na iločkom Gornjem gradu, a što nije jedini primjer na ovom području. Na užem području grada Iloka, uz visoku desnu obalu Dunava, zabilježeno je još nekoliko položaja koji su naseljeni tijekom nekoliko razdoblja, od neolitika do srednjeg vijeka. Kad se iločka mikroregionalna uklopi u prostor Podunavlja i Srijema kojima nedvojbeno pripada, uočava se vrlo slična slika naseljenosti u prapovijesnim i povijesnim razdobljima, što odražava stratešku važnost ovog plodnog, prirodnim bogatstvima oplemenjenog, prostora na raskrižju vjekovnih putova između istoka i zapada, juga i sjevera.

U terenskim pregledima, poduzetim u proljeće i jesen 2008. godine, pronađeno je ili dokumentirano stanje na ukupno 36 nalazišta. Na temelju površinskih nalaza utvrđena je prostorna rasprostranjenost arheoloških nalazišta koja su fotografi-

Sl. 2. Ilok-Šmitovac (snimio: M. Dizdar)

Fig. 2 Ilok-Šmitovac (photo: M. Dizdar)

Sl. 3. Ilok-Česta (snimio: M. Dizdar)

Fig. 3 Ilok-Česta (photo: M. Dizdar)

Sl. 4. Ilok-Česta, moguća trasa rimske ceste u usjeku Lovka (snimio: M. Dizdar)

Fig. 4 Ilok-Česta, possible route of the Roman road in the Lovka Ravine (photo: M. Dizdar)

rana i kartografski dokumentirana. Nakon terenskog pregleda, pokretna građa je oprana, na osnovi koje je određena vremenska i kulturna pripadnost svakog nalazišta. Također, određene su administrativne općine na kojima se rasprostire svako pojedino nalazište, kako bi se moglo pristupiti njihovoj registraciji kao zaštićenih kulturnih dobara. Ipak, s obzirom na velik broj pronađenih nalazišta kao i za njihovo preciznije prostorno definiranje, na pojedinim je lokalitetima poželjno provođenje daljnjih terenskih pregleda te pokusnih iskopavanja da bi se potvrdile ili promijenile pretpostavke koje počivaju na rezultatima prikupljenih površinskih nalaza, većinom keramičkim ulomcima.

U terenskom pregledu dokumentirano je 36 arheoloških nalazišta iz svih razdoblja. Nalazišta su smještena na visokom lesnom rubu iznad Dunava, zatim uz usjeko podalje od ruba zaravni oko Bapske i Lovasa ili na južnim padinama vukovarskog ravnjaka kao i na manjim uzvišenjima u aluvijalnoj ravnici južno od Tovarnika (sl. 1.). Najistaknutija nalazišta s obiljem pokretnih nalaza smještena su uza surduke neposredno iznad Dunava ili na sjevernim rubovima lesnih platoa koji su okrenuti prema Dunavu (Mohovo-Čaire, Luketinac-zapad), od kojih su mogli biti udaljeni nekoliko stotina metara (Ilok-Šmitovac: sl. 2., Ilok-Česta: sl. 3., Mohovo-Cerje: sl. 5.). Smještaj uz usjeko uvjetovan je njihovim korištenjem za spuštanje do rijeke, dok se s druge strane otvaraju prema obroncima Fruške gore na jugu. Također, brojna su nalazišta, posebno antička, dokumentirana na udaljenosti 2-3 km od ruba platoa, što je uzrokovano trasom limske ceste (sl. 4.), koju nije bilo moguće izravno potvrditi materijalnim tragovima, no na nju ili njezinu blizinu ukazuje znatan broj pronađenih ulomaka rimske keramike, opeka i cijevi. Znatan broj nalazišta pronađen je na manjim i blagim uzvišenjima okruženim blagim udolinama između Lovasa i Tovarnika. Također, gusto su bile naseljene i južne padine vukovarskog ravnjaka zapadno od Tovarnika s nalazima iz svih razdoblja, što vrijedi i za blago uzvišenje koje se nalazi u aluvijalnoj ravnici jugozapadno od Tovarnika na položaju Ivanci (sl. 7.). Također, trasa rimske magistralne ceste *Mursa-Sirmium* najvjerojatnije je zabilježena na južnim padinama ravnjaka zapadno od Tovarnika.

Otkrivena arheološka nalazišta pripadaju razdobljima prapovijesti, antike i srednjeg vijeka koja su i najbrojnija, iako brojem ne zaostaju niti ona iz drugih razdoblja. Na najvećem broju nalazišta prikupljeni su ulomci keramičkih posuda, opeka i kamenih artefakata koji omogućavaju njihovo okvirno kronološko i kulturološko određenje.

Radi se o nalazištima koja su oštećena intenzivnom obradom zemljišta, zbog čega su i nalazi dospjeli na svjetlo dana. Ipak, bez prethodnih pokusnih istraživanja nije moguće potvrditi postoji li na nekom od otkrivenih nalazišta i vertikalna stratigrafija ili je riječ o jednoslojnim naseljima s očuvanim zapunama ukopanih objekata, čiji su sadržaji dospjeli na površinu nakon dubokog oranja. S obzirom na brojnost pokretnih nalaza na pojedinim nalazištima kao što su npr. Ilok-Šmitovac, Šarengrad-Renovo, Mohovo-Čaire ili Mohovo-Cerje, postoji mogućnost da se uistinu radi o višeslojnim nalazištima. Također, postoji mogućnost kako se kod pojedinih nalazišta, s obzirom na nalaze kostiju, radi o ostacima grobalja (Ilok-Sridelj, Mohovo-Čaire, Lovas-Kohovo, Tovarnik-Gecija).

Od 36 pronađenih i dokumentiranih nalazišta, na njih 23 zabilježeni su nalazi koji se mogu datirati u srednji vijek. Potom, po brojnosti, slijede ona iz antike (18), brončanog (15) i željeznog doba (14), dok su u najmanjem broju zabilježeni nalazi iz neolitika/eneolitika (12). Na većini nalazišta zabilježeni su nalazi iz prapovijesti, antike i srednjeg vijeka, što ipak ne mora ukazivati i na postojanje višeslojnih nalazišta, već se također može raditi o horizontalnoj stratigrafiji, gdje se mlađa naselja ili groblja ukapaju preko onih iz starijih razdoblja. U konačnom vremenskom definiranju nalazišta ipak će biti potrebno poduzimanje ciljanih pokusnih iskopavanja, koja će potom biti dobra polazišna osnova za buduća sustavna iskopavanja.

Od prapovijesnih nalazišta, u podjednakom broju dolaze ona koja su okvirno pripisana neolitiku, odnosno eneolitiku, brončanom ili željeznom dobu.

Na najvećem broju neolitičkih nalazišta prikupljeni su keramički ulomci te kameni artefakti koji pokazuju kako se radi o ostacima otvorenih naselja, često raširenih u dužinu od nekoliko stotina metara duž ruba lesne zaravni (Ilok-Šmitovac: sl. 2., Šarengrad-Renovo, Mohovo-Čaire, Mohovo-Cerje: sl. 5.). Neolitička su naselja pronađena i na uzvišenjima u ravnici (Tovarnik-Ivanci: sl. 7.), dok zasad u većem broju nedostaju na području podalje od ruba lesnog platoa ili surduka oko Lovasa i Tovarnika, iako su otkrivena i na tom području (npr. Bapska-Zobišta 1). Neolitička nalazišta, prema ulomcima keramike, pripadaju starčevačkoj i sopotskoj kulturi koja su u znatnom broju dokumentirana u terenskom pregledu područja između Iloka i Mohova (Ložnjak-Dizdar et al. 2004, 47). Dosad poznata eneolitička nalazišta najčešće se pripisuju kostolačkoj kulturi (Šarengrad-Luketinac zapad), iako su pronađena i ona koja se mogu pripisati badenskoj i vučedolskoj kulturi, čiji su ulomci u velikom broju prikupljeni na položaju Ilok-Šmitovac (sl. 2.), gdje se nakon dubokog oranja mogu razaznati i obrisi brojnih jama (Ložnjak-Dizdar et al. 2004, 47). Svakako treba istaknuti da postoji mogućnost postojanja još većeg broja neolitičkih/eneolitičkih nalazišta koja se mogu nalaziti dublje ispod humusnog sloja ili slojeva iz mlađih razdoblja te tako nisu oštećena obradom zemljišta.

Razdoblju brončanog doba također pripada znatan dio zabilježenih prapovijesnih nalazišta. Riječ je o ostacima naselja na kojima su prikupljeni ulomci karakteristične keramike srednjeg i kasnog brončanog doba Belegiš I i II grupe (Ložnjak-Dizdar et al. 2004, 47-48) koji su dokumentirani na nalazištima Ilok-Česta (sl. 3.), Šarengrad-Renovo, Mohovo-Čaire, Mohovo-Cerje (sl. 5.), Tovarnik-Ivanci (sl. 7.). Brončanodobna nalazišta u većem su broju poznata i južno od Lovasa (Lovas-Kavana 4, Lovas-Orlovac 1-2, Lovas-Bela lenija) te kod Tovarnika (Tovarnik-Orašje).

Prepoznatljivi nalazi bosutske i daljske grupe starijeg željeznog doba nisu zabilježeni ovom prilikom u većem broju, iako su naselja i groblja brojna uz rub platoa od Iloka sve do Vukovara (Ložnjak-Dizdar 2004, 47-48). Terenski je pregled pokazao kako se naselja tog vremena češće smještaju uz rubove ravnjaka okrenutih prema Dunavu, između dubokih usjeka. Keramički

Sl. 5. Mohovo-Cerje (snimio: M. Dizdar)

Fig. 5 Mohovo-Cerje (photo: M. Dizdar)

Sl. 6. Bapska-Srednje brdo (snimio: M. Dizdar)

Fig. 6 Bapska-Srednje brdo (photo: M. Dizdar)

nalazi mladog željeznog doba zabilježeni su na 12 nalazišta, od kojih se brojem nalaza izdvaja Tovarnik-Cerje s mogućim položajem groblja. Naselja su najvjerojatnije dokumentirana na nalazištima Šarengrad-Renovo, Mohovo-Čaire, Lovas-Kavana 5, Lovas-Kohovo, Lovas-Orlovac 1, Tovarnik-Orašje, Tovarnik-Kundrovac 1, Tovarnik-Ivanci. Radi se o nalazima karakteristične sive, na lončarskom kolu izrađene keramike: loncima, zdjelama, kantharosima te grafitiranim situlastim loncima.

Razdoblje antike (1.-4. st.) dobro je zastupljeno nalazima koji su prikupljeni na 18 nalazišta. Tim je prostorom prolazila i granica Rimskog Carstva s važnom utvrdom u Iloku (*Cuccium*) i tzv. *limeskom cestom* koja je povezivala utvrde duž granice na Dunavu, dok je južnim padinama vukovarskog ravnjaka vodila magistralna cesta *Mursa-Cibalae-Sirmium* s pretpostavljenom stanicom kod Tovarnika (*Ulmo*).

Terenskim pregledom obuhvaćeno je područje jugozapadno od utvrde *Cuccium* koja dosad nije bila predmetom sustavnih ili zaštitnih istraživanja, iako se često spominju pojedinačni i slučajni nalazi (Brunšmid 1901, 145-147; Klemenc 1961, 20; Klemenc 1963, 63; Šaranović 1967, 66; Pinterović 1968, 70, 77; Bulat 1969, 44; Bulat 1977, 166; Sanader 2003). U pregledu su na oranicama na položajima Orašje, Sridelj i Ciglana prikupljeni ulomci kasnorimske keramike koji ukazuju na ostatke civilnih naselja ili trasu limeske ceste koja je prolazila južno od *Cucciuma*. Na položaju Sridelj pronađeni su ulomci keramičkih cijevi koji ukazuju na smjer rimskog vodovoda koji je vodio s izvorišta na obroncima Fruške gore prema naselju (Bulat 1964, 63-64; Görlicke 1976, 25; Bulat 1977, 166; Minichreiter 2007, 90-91). Ulomci rimske keramike ili opeka pronađeni su i na području između Iloka i Šarengrada te Šarengrada i Bapske, što ukazuje na nešto drukčiju naseobinsku sliku u odnosu na prapovijesna i srednjovjekovna naselja koja se nalaze uz rubove platoa (Ložnjak-Dizdar et al. 2004, 47). Rimska nalazišta smještena su uvijek podalje od ruba zaravnih, na udaljenosti 1-3 km u unutrašnjost, što bi odgovaralo trasi limeske ceste te manjim postajama ili naseljima uz nju, dok bi se na rubu platoa nalazile kule i promatračnice (Sanader 2003). Na položajima Šmitovac i Česta kod Iloka te Kukavac i Molovinski put kod Šarengrada zabilježeni su usjeci poput 'rampi' na zapadnim i istočnim rubovima zaravnih, koji možda ukazuju na način rimskog prelazanja dubokih usjeka (sl. 4.). Također, tragovi rimskih nalazišta zabilježeni su na južnim padinama vukovarskog ravnjaka kod Tovarnika, što odgovara smjeru ceste *Mursa-Sirmium*. Kod Tovarnika se smješta i postaja *Ulmo*, koja je locirana kako zapadno (Orašće) (Dorn 1973, 28; Dorn 1978, 150; Minichreiter 2007, 91) tako i istočno od Tovarnika (Orašje-Jasenik), što je s obzirom na količinu nalaza i vjerojatnije (Bulat 1969, 48; Popović, Vasiljević 1970, 193-194; Dorn 1977, 28-29; Dorn 1978, 150). Veće rimsko naselje dokumentirano je na Ivancima (sl. 7.), dok se ulomci kasnorimske keramike nalaze oko Bapske (sl. 6.), Lovasa, Šarengrada te Mohova.

Znatno broj rimskih nalazišta kod Iloka, ali i dalje kod Šarengrada i Bapske, ukazuje na važnost sjevernog ruba lesnog pla-

toa koji je okrenut Dunavu, na kojem se nalazio sustav rimskih vojnih utvrda s kulama i promatračnicama i kojim je prolazila cesta uz koju se u dubini 1-3 km vezuju manja civilna naselja ili vile. Ta se naselja smještaju uz ili bliže limeskoj cesti koja nije prolazila rubom zaravnih, nego je vodila podalje od nje, najvjerojatnije radi lakšeg prijelaza preko dubokih i strmih usjeka koji su najveći upravo uz dunavsku obalu. Na taj je način olakšan njihov prijelaz, a da se pri tome previše ne odstupi od zacrtanog smjera najkraćeg povezivanja naselja i utvrda. Dokumentirani položaj rimskog vodovoda na Sridelju također će pripomoći u definiranju točnog topografskog položaja *Cucciuma* i njegova odnosa s civilnim naseljem te nekropolama.

Najveći broj otkrivenih nalazišta (23) pripada razdoblju srednjeg vijeka, pri čemu se najčešće radi o naseljima smještenim na istaknutim povoljnim položajima starijih prapovijesnih nalazišta omeđenih usjecima (Ložnjak-Dizdar et al. 2004, 47-48). Većinom se radi o ulomcima karakteristične kasnosrednjovjekovne keramike i opeka, iako su prikupljeni i ulomci koji se mogu datirati u rani i razvijeni srednji vijek. Posebno se izdvajaju nalazi na više manjih uzvišenja južno od Lovasa koji ukazuju na zanimljivu naseobinsku sliku niza manjih srednjovjekovnih naselja. S obzirom na broj prikupljenih nalaza, vjerojatno se radi o naseljima sastavljenima od manjeg broja objekata koja predstavljaju prebivališta manjih zajednica, odnosno nekoliko obitelji. Nalazi ranosrednjovjekovne keramike i spaljenih kostiju (i latenske keramike) na položaju Tovarnik-Gecije možda ukazuju na postojanje slavenskog paljevinskog groblja. Sjeverno od Tovarnika na položaju Đureš prikupljeni su brojni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike koji ukazuju na položaj naselja koje je vjerojatno prethodilo Tovarniku, kao i na Orašju (Orašće), nekoliko stotina metara južnije (Dorn 1977, 28; Dorn 1978, 150; Minichreiter 2007, 91). Također, jugozapadno od Iloka, na nizu blagih uzvišenja, pronađeni su ulomci keramike koji ukazuju na naseljenost jugozapadne periferije velikog urbanog središta koje se nalazilo na iločkom Gornjem gradu (Minichreiter 2007, 90-91).

Pri terenskom pregledu područja općina Ilok, Tovarnik i Lovas dokumentirano je 36 arheoloških lokaliteta, od kojih je dosad većina bila nepoznata. Dokumentirana brojnost arheoloških nalazišta nikako ne iznenađuje s obzirom na istaknuti položaj zapadnih obronaka Fruške gore iznad Dunava te južnih padina vukovarskog ravnjaka ponad aluvijalne ravnice. Rubom visoke desne dunavske obale prolazila je važna europska komunikacija kojom su strujali tisućljetni kulturni utjecaji koji su povezivali sjever i jug, istok i zapad Karpatske kotline. Na istome se mjestu nalazila i granica Rimskog Carstva uz koju se povezuje niz rimskih nalazišta između Iloka i Bapske.

U prapovijesti su na ovom prostoru zabilježena neka od najstarijih arheoloških nalazišta koja pripadaju starčevačkoj i sopotskoj kulturi, dok su se u pretpovijesti ovdje doticale kulturne skupine različitog porijekla, što je vrhunac dosegnuto u starijem željeznom dobu, s brojnim izravnim kontaktima daljske i bosut-

Sl. 7. Tovarnik-Ivanci (snimio: M. Dizdar)

Fig.7. Tovarnik-Ivanci (photo: M. Dizdar)

ske grupe na nalazištima od Vukovara do Iloka. Brojna nalazišta mlađega željeznog doba svjedoče o gustoj naseljenosti Skordiska u gornjem Srijemu. U vrijeme rimske dominacije, u utvrdi *Cuccium* bile su smještene rimske pomoćne postrojbe. Uz utvrdnu se razvilo i civilno naselje kojem su vjerojatno gravitirala manja naselja i vile koje su se nalazile u dubini ili uz tzv. limesku cestu. Broj prikupljenih površinskih nalaza ukazuje i na gustu naseljenost tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka. Zbog kvalitetnih obradivih površina, najgušća naseljenost dokumentirana je tijekom kasnog srednjeg vijeka s brojnim, dobro povezanim naseljima.

Rezultati terenskih pregleda područja općina Ilok, Lovas i Tovarnik u potpunosti su opravdali razloge poduzimanja dokumentiranjem velikog broja arheoloških nalazišta iz svih razdoblja. Iako rezultati terenskih pregleda počivaju na prikupljenim površinskim nalazima, najveći broj nalazišta moguće je vremenski i kulturološki definirati. Također, rezultati terenskih pregleda otvaraju mnoga pitanja povezana s arheološkom topografijom gornjeg Srijema za svako pojedino razdoblje, kao što i pružaju mogućnost proučavanja međusobnih odnosa između pojedinih istovremenih nalazišta na užem prostoru. S obzirom na sve intenzivnije podizanje trajnih nasada te zbog razvoja infrastrukture, započete preglede potrebno je nastaviti kako bi se u konačnici mogla izraditi karta arheoloških nalazišta gornjeg Srijema, jednog od područja s najvećim brojem nalazišta u sjevernoj Hrvatskoj.

Summary

During the spring and autumn of 2008, a field surveys of the territories of the municipalities of Ilok, Lovas and Tovarnik was conducted with the aim of uncovering new and documenting known archaeological sites in the area of Upper (western) Sarmia. Since the major part of the margin of the high, right bank of the Danube River in the Ilok Municipality was surveyed in the fall of 2003, new field surveys are primarily directed at the remaining part of the margin of the loess plateau, and the area in the hinterland of the Danube bank, up to the southern slopes of the Vukovar plateau near Tovarnik. In the field surveys, a number of new archaeological sites from all periods were registered, out of which some stand out for the quantity and type of finds. A total of 36 archaeological sites were documented, of which most were thus far unknown. The documented large number of archaeological sites is not at all surprising, if we consider the outstanding location of the western slopes of Fruška gora above the Danube and the southern slopes of the Vukovar plateau above the alluvial plain. An important European communication route passed along the margin of the high, right bank of the Danube, along which cultural influences streamed for millennia, connecting the Carpathian Basin in all directions. The border of the Roman Empire passed at the same point, with which a number of Roman sites between Ilok and Bapska are associated. Some of the oldest archaeological sites, dating from prehistoric times and belonging to the Starčev and Sopot cultures, were registered in this region, while in the Bronze and Iron Ages cultural groups of various origins intermingled here, culminating in the Early Iron Age in numerous direct contacts between the Dalj and the Bosut groups at sites from Vukovar to Ilok. Numerous Late Iron Age sites testify the dense Scordisc population in Upper Sarmia. During Roman domination, Rome's auxiliary troops were stationed in the fortress of *Cuccium*. Near the fortress, a civilian

settlement developed, to which smaller settlements and villas situated deeper in the hinterland or along the so-called Limes Road gravitated. The number of collected surface finds suggests dense population during Early and High Middle Ages. As a result of high-quality arable land, the densest population was documented in the Late Middle Ages with numerous, well-connected settlements.

The reasons for conducting the field surveys of the municipalities of Ilok, Lovas and Tovarnik were fully justified by the results, with a large number of archaeological sites from all periods documented. Although the results of the field surveys rely upon collected surface finds, most sites can be chronologically and culturally defined. In view of the increasingly intense cultivation of permanent crops, and due to the development of infrastructure, this surveys needs to be continued in order to produce a map of archaeological sites in Upper Sarmia, an area with the largest number of sites in Northern Croatia. Also, since the land is subject to intensive agriculture, individual sites need to be test excavate as soon as possible in order to examine hypotheses regarding chronological and stratigraphic observations, which now rest on the collected surface finds.

Literatura

- Balen-Letunić, D., 2004, Prilog arheološkoj topografiji šarengradskog prostora, OsjZb XXVII, Osijek, 15-32.
- Batorović, M., 1981, Novi arheološki nalaz u Iloku, GSM 42, Vukovar, 19-21.
- Batorović, M., 1983, Arheološka istraživanja u iločkoj tvrđavi, Bilten AmsjB 17, Bačka Palanka, 52-57.
- Brunšmid, J., 1900, Prehistorijski predmeti željeznog doba iz Šarengrada u Srijemskoj županiji, VHAD n s IV (1899/1900.), Zagreb, 59-70.
- Brunšmid, J., 1901, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV, VAHD V, Zagreb, 87-168.
- Bulat, M., 1964, Rekognosciranje limesa između Batine Skele i Iloka, AP 6, Beograd, 63-64.
- Bulat, M., 1969, Topografska istraživanja limesa u Slavoniji i Baranji, OsjZb XII, Osijek, 39-52.
- Bulat, M., 1977, Stanje istraživanja antičkih naselja u Slavoniji, Materijali SADJ 13, Beograd, 63-91.
- Dorn, A., 1973, Rekognosciranje limesa na području vukovarske općine, GSM 23, Vukovar, 22-30.
- Dorn, A., 1978, Rekognosciranje trase rimskog puta i naselja na dionici Tovarnik-Osijek, ArhPregl 19, Beograd, 149-152.
- Göricke, H., 1976, Pregled arheoloških lokaliteta ba području grada Iloka, GSM 31, Vukovar, 25-26.
- Klemenc, J., 1961, Limes u Donjoj Panoniji, Limes u Jugoslaviji I, Zbornik radova sa simposiuma o Limesu 1960 godine, Beograd, 5-32.
- Klemenc, J., 1963, Der panonische Limes in Jugoslawien, ARadRasp III, Zagreb, 55-68.
- Ložnjak, D., 2002, Naselje bosutske grupe na iločkom Gornjem gradu, PrilInstArheol Zagrebu 19, Zagreb, 63-78.
- Ložnjak Dizdar, D., 2004, Odnos daljske i bosutske grupe na prostoru hrvatskog Podunavlja početkom starijega željeznog doba, PrilInstArheol Zagrebu 21, Zagreb, 19-35.
- Ložnjak Dizdar, D., Dizdar M., Šiljeg B., 2004, Rezultati terenskog pregleda područja grada Iloka godine 2003., Obavijesti HAD-a sv. 1/2004, Zagreb, 45-50.
- Marić, R., *Tvrđava-Ilok*, 1987, Arheološka istraživanja 1980.-1985., Ilok, katalog izložbe.
- Marković, Z., 1993, Neolitička, eneolitička i ranobrončanodobna naselja u sjevernoj Hrvatskoj, IzdanjaHAD sv. 16, Zagreb, 113-125.
- Minichreiter, K., 2007, Arheološki lokaliteti na trasi Iločke transverzale, brze ceste od Iloka do Lipovca, AIA III, Zagreb, 89-92.
- Pinterović, D., 1968, Limesstudien in der Baranja und in Slawonien, Alug IX, Beograd, 55-82.
- Pepeonik, Z., 1975, Vukovarski ravnjak, Istočna Hrvatska, Geografija SR Hrvatske III, Zagreb, 156-162.
- Popović, D., Vasiljević M., 1970, Rekognosciranje rimskog puta Sirmium-Mursa, ArhPregl 12, Beograd, 193-194.
- Roglić, J., 1975, Prirodna obilježja, Istočna Hrvatska, Geografija SR Hrvatske III, Zagreb, 17-45.
- Sanader, M., 2003, The Ripa Pannonica in Croatia, u: *The Roman Army in Pannonia*, An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica, ed. Z. Visy, Pécs, 135-142.
- Šaranovi-Svetek, V., 1967, Raspored rimskih legija i pomoćnih trupa na dijelu limesa od Dalja do Petrovaradina, GOMHV 5 (1966/1967), Vinkovci, 61-72.
- Vinski, Z., 1958, Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar, VAMZ 3. ser. sv. I, Zagreb, 1-34.